

batılılaşmış bir doğulu: kılıçzâde hakkı ve projesi

RAMAZAN ALTINTAŞ

Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hayatı ve Eserleri

1872 yılında Niş'de doğar. Asıl adı İsmail Hakkı'dır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında ailesiyle birlikte Manastır'a göçer. İbtidâî, askerî, rüşdî ve idâdî tahsilini Manastır'da tamamlar. *İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti*'nin kurulduğu bir ortamda *Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun*'a kaydolur (1890). Bu dönemde entelektüel çevrelerde hâkim olan *biyolojik materyalizmden* ve *Ömer Hayyam*'ın fikirlerinden etkilenir. 1894'te topçu üsteğmen rütbesiyle okuldan mezun olur. Selanik, Manastır, Bağdat, Yemen, Edirne ve İstanbul kolordularında, ayrıca Bağdat Askeri İdadîsi'nde kitabet muallimliği görevlerinde bulunur. 1911'de Mustafa Kemal Atatürk'ün Erkân-ı Harbiye seyahatine katılır. Garpcı ve biyolojik materyalist fikirleri benimseyen *İctihat Mecmuası*'nda

yazmaya başlar. İctihat ailesi ona "Kılıçzâde" ünvanı verir. Bundan sonra *Kılıçzâde Hakkı* adıyla yazılar yazar. *Hürriyet-i Fikriye* (1914), *Serbest Fikir*, *Uhuvvet-i Fikriye* dergilerini ayrıca *Kocaeli* ve *Hür Fikir* gazetelerini çıkarır. Ondokuz yıl Kocaeli ve Muş milletvekilliği yapar. *Necip Fazıl Kısakürek*'le üç ay sürecek olan bir kalem çatışmasına girer (1945). 1948-49 yıllarında *Aylık Ansiklopedi*de astronomi ve tarihle ilgili yazılar yazar. 14 Nisan 1960'da vefat eder. Çeşitli dergilerde çıkan yazılarını, nesrettiği; *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlân-ı Harb* (İstanbul, 1329, 1332), *Son Cevap* (İst., 1331) ve *Peygamberler Dedesi İbrahim* adlı eserlerde toplar.¹

Doğudan gelen her şey, "geri", Batıdan gelen her şey "ileri"dir, diyen Batıcılar, Mantıkçı pozitivistimin en önemli ilkelerinden birisi olan "ilerlemecilik nazariyesi"ne sarılırlar.

Batılılaşma Akımı

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun girdiği savaşlarda yenilgilerle karşılaşmış olması, ister istemez hem yönetici hem de aydın kesimin bakışlarını Batı'da olup bitenlere çevirmeye yol açar. Kendi "*mahiyet-i rûhum*"uzu korumak şartıyla Batı'nın sadece tekniğini alalım diyen *İslamcılara* karşı "*Batıcılar*", -her ne kadar homojen bir topluluk ve zihniyet olmasa da- "*kuvvetli ve üstün olan her şey Batı'dadır*" anlayışını benimseyerek, geçmişten gelen birçok şeyi değiştirmeye karar verirler. Doğudan gelen her şey, "geri", Batıdan gelen her şey "ileri"dir, diyen Batıcılar, Mantıkçı pozitivistimin en önemli ilkelerinden birisi olan "*ilerlemecilik nazariyesi*"ne sarılırlar. Bu nazariyeye göre modernleşme süreçlerine bağlı ola-

rak din, zaman içerisinde doğal bir mecra izleyerek hem toplumsal seviyede hem de bireyin zihninde gerileyecek, sonuçta yerini bilime bırakacaktır. Böyle bir zihniyetin teşekkülü için Abdullah Cevdet yönetimindeki İctihat Dergisi İstanbul'da yayın hayatına başlar (1911). Politikadan dine, düşünceden eğitime, mimariden sanata, edebiyattan ekonomiye, askerlikten dile topyekûn toplumsal hayatın yön ve gidişatını Batı'ya çevirmeyi amaçlayan bir yayın siyaseti izler.

Batılılaşma akımının başında; garpçı ve biyolojik materyalist fikirleri benimseyen İctihad Dergisi ve onun sahibi Abdullah Cevdet, yazarları Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı, İbrahim Temo, Beşir Fuat, Ahmet Rıza, Ali Kami gibi kişiler geliyordu.² Bu akımın yazdığı yazıların genel manada içeriğini; İslam'ı toplumsal düşüncenin önünde engel olarak gösterme, İslam dinini pozitivist ve Darwinist bir zaviyeden eleştirme, kaybedilen savaşların faturasını dindarlara kesme ve vahyi, Freud veya Jung'un şuuraltı teorisine dayalı marazî psikolojiyle açıklama oluşturuyordu. Biyolojik materyalist düşüncelerden etkilenmiş olan bu elit yazar kadrosu, Osmanlı'nın son yıllarında tercüme ve te'lif yoluyla yeni bir kültür birikimi oluşturmak için yoğun bir yayın faaliyetine girişirler. Pozitivist, Darwinist ve Froydizme bağlı biyolojik materyalistlerin kitaplarını tercüme etmeleri ve bu meydana yazılar kaleme almaları dönemin Türk toplumu, aydınları ve âlimleri arasında derin tartışmaların meydana gelmesine yol açar.

Batılılaşma akımının temsilcileri, Batı uygarlığını bir bütün olarak görmekte ve bütün değerlerinin savunulması gerektiğine inanmaktaydılar. Çünkü onlara göre Batılılaşma, *bir tercih meselesi değil, bir beka düşüncesidir*. Nitekim Batıcı yazarlardan Ahmet

Muhtar 1912'de "ya garplılaşıyoruz, ya mahvoluruz" diye yazıyordu.³ Bu görüşün en tutarlı savunucusu Abdullah Cevdet ise; "Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir, bunu gülü ve dikenini ile birlikte bir bütün olarak kabul etmeliyiz."⁴ diyordu. Kılıçzade Hakkı ise, "Çağdaş uygarlık (medeniyet-i hazıra), Batı uygarlığıdır." görüşünü ileri sürüyordu.⁵

Batılılaşma hareketi, hem eğitim kurumları, hem te'lif ve tercüme eserler, hem sanat-edebiyat ve hem de fikir dergileriyle bu düşüncenin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Batılılaşma akımının yayın organları arasında İctihad başta olmak üzere Cehd, Hürriyet-i Fikriye, Sıyanet, Uhuvvet-i Fikriye, Serbest Fikir, Servet-i Fünûn, Ulûm-i İktisâdiye gibi dergiler geliyordu. Kendi uzmanlık konularında bu yayın organlarının her biri, Batı'da din karşıtı gelişen görüşlerin halka ve aydınlara ulaştırılmasında köprü vazifesi görüyordu. Bu dergilerin en popüler yazarlarından birisi de *Kılıczâde Hakkı*'dir. İşte bu makalede onun görüşleri ve düşünceleri üzerinde duracağız. O, İctihad Dergisi yazı kadrosuna 55. sayıdan itibaren kamuoyunda derin yankılar uyandıran bir yazı ile katılmıştır. "Pek Uyanık Bir Uyku" başlığını taşıyan bu makale, toplumsal bir Batılılaşma projesiydi. Askerlik, siyaset, eğitim, kadın, ekonomi, din, dil, hukuk, mahallî idare, özel girişimcilik, kılık kıyafet gibi konularda radikal önerilerin sunulduğu bu makalede, II. Meşrutiyet dönemi aydınlardan farklı şekilde bir "ütopya" ortaya konuyordu.⁶ Bu projede yer alan belli başlı görüşler şunlardır:

Bir Batılılaşma Projesi: "Pek Uyanık Bir Uyku"

"Sultanın Müslüman bir hanımı olacak ve hiçbir cariyesi olmayacaktır. Şehzadeler, ha-

rem ağalarının ve hizmetçilerinin bakımından uzaklaştırılacak, askerlik hizmeti de dâhil olmak üzere, tam bir eğitimden geçeceklerdir. Türkler, Kur'an'ın hükümlerine son derece iman ile tevessül edip bir takım menkûlat ve israiliyat yerine, ma'kûlatı ikame edeceklerdir. Fes kaldırılacak ve yeni bir başlık kabul edilecektir. Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri açılacaktır. Padişah, şehzadeler, âyanlar, milletvekilleri, subaylar, memurlar ve askerler bunların imalatını giymek zorunda kalacaklardır. Kadınlar israfa kaçmamak şartıyla diledikleri tarzda giyineceklerdir. Polister, softalar ve

Batılılaşma hareketi, hem eğitim kurumları, hem te'lif ve tercüme eserler, hem sanat-edebiyat ve hem de fikir dergileriyle bu düşüncenin yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır.

arabacı makulesi kimseler kadınların giyimlerine asla müdahale etmeyeceklerdir. Şeyhülislâm Efendiler de çarşafalara dair beyan-nameler yazmayacak ve imza etmeyeceklerdir. Polister, kadınların davranışlarına, ancak, münasebetsiz ve genel görgü/ahlak kurallarını ihlal ettikleri zaman müdahale edecekler ve bu görevlerini büyük bir nezakette yerine getireceklerdir. Erkekler, kadınların önemini takdir edip saygı göstereceklerdir. Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek, kendi gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük adetine son verilecektir. Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye Mektebi açılacaktır. İsteyenler orada tıp okuyacakları gibi, ayrıca kızlarımız Kızılaya hizmet için hasta bakıcılığı

ğı eğitimi de alacaklardır. Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunacak, varidat ve tahsisatları kesilip Maarif bütçesine ilâve edilecektir. Bütün medreseler kapatılacaktır. Süleymaniye medresesi yerine *College de France* ayarında yeni modern edebî ve teknik kurumlar kurulacaktır. Sarık sarmak ve cübbe giymek hakkı sadece

M. Şükrü Hanioglu'nun ifadesine göre II. Meşruiyet döneminin Batıcı aydını Kılıczâde Hakkı'nın hazırlamış olduğu "Rü'ya ya da Pek Uyanık Bir Uyku" adını taşıyan Batılılaşma projesinin büyük bir bölümü, Cumhuriyetin kurucu felsefesinin oluşturulmasında etkili olmuştur.

şahadetnameli yüksek âlimlere mahsus hale getirilecek, diğerlerine yasaklanacaktır. Evliyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafaa-ı Milliye Cemiyetleri kasalarına girecektir. Zira evliyaların bu gibi adaklara ihtiyaçları yoktur. Muskakılar, üfürükçüler ve bunlar gibi kimseler ortadan kaldırılacak ve sıtma tedavisi zorunlu olacaktır. Halkın, şer'i şerife aykırı inançları düzeltilenecektir. Bu konuda bir takım risaleler yazılarak, *milletin düşüncelerini aydınlatma* cemiyeti tarafından halka parasız olarak dağıtılacaktır. Belediyeler, yeme, içme maddelerine, halkın sağlık ve temizliğine son derece önem vereceklerdir. Halkı çalışmaya teşvik adına meydanlara "*koşunuz, durmayınız*" yazılı tabelalar asacaklardır. Fırkalar ve cemiyetler, hükümet işleriyle uğraşmayacaklar, bu işleri; müdafaa-i milliye, maârif-i umumiye, hıfz-ı sıhhati umumiye gibi kurumlara bırakmalıdırlar. *İçtihat kapısı yeniden açılacak; yeni tefsirler, yeni içtihatlar ortaya konulacağı gibi Kur'an-ı Kerim ve Hadislerin sahihleri Türkçeye tercüme edi-*

*lecektir. Hutbeler çağın ihtiyaçlarına göre hazırlanıp Türkçe okunacaktır. Çeşitli mezhep sahipleri bir araya gelecek, yeniden bir içtihatla tek bir mezhep kabul edeceklerdir. Dilciler ve ediplerden kurulu bir komisyon tarafından sağlam ve arılaştırılmış bir Osmanlıca Türkçesi sözlüğü ve grameri yapılacaktır. Dil, Osmanlı dili olarak korunacak, Turan diline döndükten sonra Osmanlıca terk edilecektir. Osmanlılar, hükümetlerinden ve yabancılardan hiçbir şey beklemeyecekler; yollarını, köprülerini, limanlarını, demiryollarını, kanallarını, vapurlarını ve fabrikalarını kendi teşebbüs ve çabalarıyla vücuda getireceklerdir. Ramazan aylarında ve diğer mübarek günlerde, camilerde, halka verilen vaaz ve nasihatlerde din dili değiştirilecektir. Halka, adab, erkân, farz ve sünnetlerden sonra, çalışmanın erdeminden, tasarruftan, helal kazançtan, güzel ahlaktan, yekdiğerine sevgiden, ittihat-ı İslamın öneminden bahsedilecektir. Arazi ve evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir. Mevcut Osmanlı Elifbası atılarak yerine Lâtin harfleri kabul edilecektir."*⁷

Kılıczâde Hakkı, "*Pek Uyanık Bir Uyku*" adını taşıyan ve yirmi bir maddeden ibaret olan bu çağdaşlaşma projesinde, Batılılaşma siyasetine yeni ve dönüşümcü açılımlar kazandırmıştır. Hiç kuşkusuz bu proje, Atatürk ilkelerinin yerleşmesinde ve Cumhuriyetin kurucu felsefesinin oluşturulmasında büyük rol oynamıştır. Kılıczâde Hakkı, on dokuz yıl süren parlamento hayatı boyunca, dinî yaptırımların devlet hayatı içinde yer almaması için aktif mücadele vermiştir.⁸ Nitekim M. Şükrü Hanioglu'nun ifadesine göre II. Meşruiyet döneminin Batıcı aydını Kılıczâde Hakkı'nın hazırlamış olduğu "*Rü'ya ya da Pek Uyanık Bir Uyku*" adını taşıyan Batılılaşma projesinin büyük bir bölümü, Cumhuriyetin

kurucu felsefesinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Kılıçzâde Hakkı ve Celal Nuri, kurulan yeni devlette önemli makamlara getirilmiş ve milletvekilliği yapmıştır.⁹

Kılıçzâde Hakkı, sadece yazmış olduğu kitap ve makalelerinde değil, ayrıca sosyal içerikli öykülerinde de "Batılılaşmış insan profili nasıl olmalıdır?" sorusuna cevap aramıştır. O, yazmış olduğu "Dinsizler", "Yunus Hoca" ve "Yusuf Hoca Kavğaları" başlıklı öykülerinde bazen bir hoca ile tartışan tıbbiye talebesine bazen de Batılı değerleri özümsemek için Avrupa'ya gönderilen bir genç tiplemesine yer vermiştir. Sanat bakımından hiçbir değeri olmayan, bir çeşit halk hikâyeleri tarzında yazılmış olan bu hikâyelerin ana konularını Batı'nın ahlakî değerlerini temsil eden bir insan profili ile onun karşısında yer alan geleneksel dindarlığı temsil eden bir hoca tiplemesi oluşturur. Her hikâyenin sonunda da toplumu geri bırakan tip olarak hoca, uygarlık öncüsü/ilerici olarak da Batı değerlerini düşünce ve yaşam tarzıyla içselleştirmiş modern kadın ve erkek tiplmeleri gösterilir. Batılı değerleri temsil eden tiplmelerle hoca tiplemesi üzerinden okuyucuya, dinî değerler ile Batılı değerler karşılaştırılarak dinî değerlerin artık miadını doldurduğu, kurtuluş için Batılı değerleri kabullenmekten başka çare olmadığı intibai verilmek istenir.

Öte yandan Kılıçzade Hakkı, öykülerinde, Batılı hayat tarzını anlatırken, toplumun idrakine yerleştirmek istediği kelime ve kavramlar arasında; yüksek tabaka, hizmetçi kız, alış veriş yapan kadın, siyah eldiven, şemsiye, kibarlık, hanım, mağaza, parfüm, kadın ve erkek sevgili, iki cinsin birbirine bakışmaları, flört, bakımlı/süslü hanımlar, iyi tahsil gören kadın, şapka, yüksek ökçe, açık yüzlü kadınlar, bey, Robert koleji, mektep,

öğretmen, diploma, telgraf, telefon vb. geçmektedir. Uygarlık düşmanı ve ilerleme önünde en büyük engel olarak takdim edilen dindarlar tasvir edilirken daha çok alaycı ve aşağılayıcı bir üslup kullanılarak toplumun idrakine şu kelimeler yerleştirilmek istenir: Gâvurca, çarşaf, peçe, softa, hoca, imam, efendi, kirli elbise, görücü usulü evlilik, cahil hoca, beytülmal, kaba hoca, camiye ve türbeye mum ve yağ parası, medrese, fes, tespih, dinsiz, türbedar, karınca duası, gâvur mektebi, icazet, keramet, huri, yeniçeri, jurnalleme, Abdülhamid vb.¹⁰

Batı değerlerini kendi bünyemizi hesaba katmadan ve hiçbir filtreden geçirmeden benimsemeyi bir sevda haline dönüştüren Kılıçzâde Hakkı'nın bu tutumu, Batılılaşmış doğuluların ruh ve fikir dünyalarını yansıtmak bakımından iyi bir örnektir.

Görüldüğü gibi, Batı değerlerini kendi bünyemizi hesaba katmadan ve hiçbir filtreden geçirmeden benimsemeyi bir sevda haline dönüştüren Kılıçzâde Hakkı'nın bu tutumu, Batılılaşmış doğuluların ruh ve fikir dünyalarını yansıtmak bakımından iyi bir örnektir. Yaşadığı Osmanlı toplumunda özellikle suffi bir karakter taşıyan meşâyih erbabı ve din adamları çok etkili olduğu için, onları, Batılılaşma projesinin önünde güçlü bir engel olarak görmektedir. Bundan dolayı Balkan yenilgisini ve Türk toplumunun geri kalış faturasını, "sahte softalığa ve dervişliğe" kesmiştir. Onun bu görüşünü, şu ifadeleri çok açık ve net bir şekilde yansıtmaktadır:

"Her şeyi dinden ibaret sanan softalık düşünceleri bize hiçbir şey yaptırmamıştır. Ne dilimiz, ne lüğatimiz, ne kanunlarımız, ne edebiyatımız, ne servetimiz, ne ziraatımız, ne

ticaretimiz, ne sanatımız vardır. Meselâ, İngiltere'nin Newton'u, Fransa'nın Pasteur'u, Almanya'nın Wilhelm Conrad Röntgen'i... büyük-küçük bütün milletlerin birer gurur kaynağı vardır. Bunlara mukabil, bizim neyimiz vardır? *Ebussud* ve *Zenbilli Ali* Efendilerinizle onlara karşı iftihar edebilir misiniz? Yetenek noktasında Batılıların bizden ne farkları vardır? Kalın kafalı Almanlar ve İngilizler kadar yeteneklere sahip değil miyiz? Zavallı Müslümanlar! Sen dünyanın dâhiler ve dehâlar yetiştiren ikliminde yaşarken yine bugün marifet bakımından bir hiçsin.. Buna sebep nedir? Çünkü sen serbest/özgür değilsin. Seni "bid'at ve günah" zincirleriyle sınımsıkı bağlamışlar. Etin, kemiğin, beynin, kanın, damarların, hülâsa hiçbir şeyin, senin değildir. Sen bunlara egemen de değilsin. Onları dilediğin gibi kullanamaz ve böylece zelil olursun. Ey bedbaht Müslüman!."11

Kılıçzâde Hakkı'nın din anlayışı konusundaki evrim görüşü, pozitivistin kurucusu O. Comte olmak üzere Darwinist L. Büchner ve antropolog Edward B. Tylor'un görüşleriyle örtüşmektedir.

Din ve Laiklik Meselesi

Bilindiği gibi İslam ülkeleri içerisinde Osmanlı, Batı ile sınırdaş olması hasebiyle İslam ülkelerinden daha çok Batı'nın etkisine açık bir ülke konumunda olmuştur. Bu sebeple başta mantıkçı pozitivist ve Darwinizm olmak üzere bilimum materyalist düşünceler sınırlarımızdan farklı yollarla girer ve aydınlarımız üzerinde çok etkili olur. İşte bu düşüncelerden çok etkilenen aydınlar arasında yer alan Kılıçzâde Hakkı, O. Comt'un "üç hal yasası"nı ve Darwin'in evrim kuramını, din anlayışına şöyle uyarlar:

"Tekâmül yasaları kendi doğal akışını izleyerek insanların kavrayış ve anlayışları oranında dinlerinde de bir tekâmül meydana getirmiştir. Animizmi fetişizm ve onu da putperestlik takip etmiş ve nihayet asla görünmeyen tek bir ilaha iman etmek dini ortaya çıkarmıştır. Bu *dini peygamberler ihdas* etmişlerdir."¹²

Kılıçzâde Hakkı'nın din anlayışı konusundaki evrim görüşü, pozitivistin kurucusu O. Comte olmak üzere Darwinist L. Büchner ve antropolog Edward B. Tylor'un görüşleriyle örtüşmektedir. Tylor, 1871 yılında yayınladığı "*İlkel Kültür*" başlıklı eserinde dinin kaynağını "*animist teori*" diye tanınan kuramıyla açıklamıştır. Bu kurama göre ilkel insan doğal gerçekliği açıklama gayreti içinde cansız nesnelere zihni tasavvurlarla canlılık atfetmiş, buradan hayalet ve ruh inancı doğmuş, bu inanç giderek dinsel inanca dönüşmüştür.¹³ Açıkça Tylor'un evrimci din anlayışıyla Kılıçzade Hakkı'nın din anlayışı arasında bir fark yoktur. Ayrıca o, "*Bu dini, peygamberler ihdas etmiştir.*" demek suretiyle de dinin kaynağını aşkın olandan alıp beşerî olana یرca etmiştir. "*Bu dini, peygamberler ihdas etmiştir.*" iftirası, Kılıçzâde Hakkı farkını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Acaba Dinler Tarihi'ne baktığımız zaman ilahî risâlet geleneğine bağlı olarak gönderilen elçilerin bizzat kendileri müstakil bir din mi vâzetteler ya da ortaya çıktıkları coğrafyalarda şahsi kaprislerine göre dinî bir hareketin kurucusu mu oldular? Bu soruya inanan ve aklını kullanan bir insanın "*Evet!*" demesi mümkün değildir. Çünkü ilahî dinlerin menşei "*beşerî değil, ilahîdir.*" İslam'ın doğuş yıllarında Mekke'li putperestlerin; "*Bu Kur'an Muhammed'in uydurmasıdır.*"¹⁴ ya da "*Eskilerin masallarıdır.*"¹⁵ şeklindeki doğrudan Kur'an ve nübüvvetin özüne yönelik

eleştirileriyle, *pozitivist din anlayışı* arasında bir fark yoktur.

II. Meşrûtiyet dönemi aydınları dini, toplumsal evrime tabi tutarak kamusal hayattaki etkin gücünü kırmak ve böylece bireylerin vicdanlarına çekilmesini sağlamak istiyorlardı. Burada izledikleri yöntem, dini bir muhalefet aracı olarak kullanmaktı. Nitekim kendisini hür düşünce mektebinin yılmaz savunucusu olarak okuyucularına takdim eden Kılıçzade Hakkı, yine bir başka yerde, dini, animist ve pozitivist bir bakış açısıyla "hayalden ibaret" olarak şöyle tanımlıyordu:

"Âhiret için ondört asırdan beri konuşuluyor. Bu artık yeterlidir. Bundan sonra dünya için konuşulmalıdır. Zira Müslümanlar hayallere değil, hakikatlere muhtaçtırlar."¹⁶

Kılıçzâde Hakkı'ya göre artık dinlerin -İslam da dâhil- çağı kapanmıştır. O, "Ne İstiyoruz?" başlıklı yazısında din ve laiklik konusundaki görüşlerini şöyle belirtmiştir:

"Kur'an, hakikatte her şeyi içine alır. Bu hakikatlerde fennin çözemedikleri hakkında değerlendirme yapmayız. Dinin temel ilkesi olan Kelime-i Şehadet dışında, ahkâm ayetlerinin zaman ve mekân ile değişeceğini kesinlikle kabul ederiz. İctihat kapısının yeniden açılmasının gerekliliğine kesinlikle inanmaktanız. Önceki içtihatların tümü, günümüzde geçerli değildir. Ebu Hanife, Şafîî, Malîkî, Hanbelî vb. din bilginlerini büyük ve değerli olarak tanırız. Fakat onların yerini dolduracak ve hatta onları geçecek İslam bilginlerinin (bundan sonra) yetişmeyeceğine inanırız. (...) İlerlemiş milletlerin kalkınma sebepleri ne ise, onları aynen hikmet teklakki eder ve memleketimizde uygulamaya çalışırız. Çağdaş uygarlık (medeniyet-i hazıra), Batı uygarlığıdır. Dini, milli, ahlâki ve örfü-

müzün dışında her şeyi Batı'dan almak zordurdayız."¹⁷

Kılıçzâde Hakkı, *laiklik* hakkındaki görüşlerini ise şöyle ortaya koymuştur:

II. Meşrûtiyet dönemi aydınları dini, toplumsal evrime tabi tutarak kamusal hayattaki etkin gücünü kırmak ve böylece bireylerin vicdanlarına çekilmesini sağlamak istiyorlardı.

"Biz dünya ve âhiret işlerinin birbirinden ayrılmasını istiyoruz. Din bilginlerinin görevi, sadece halkı irşattır. Yapılacak vaaz ve nasihatler, zemin ve çağa uygun olmalıdır. Dört Halife zamanında Hicaz'da, Zenbilli Ali Efendi ve Ebussud Efendi zamanlarında İstanbul'da uygulanan dinî hükümler, artık bugün dünyanın hiçbir yerinde geçerli değildir. Çünkü hayatın ihtiyaçları ve sosyal hayatın şartları tamamen değişmiştir. Hâlbuki bizi yönetmek isteyen din bilginleri, sosyal hayatın şartları ve medenî hayatın ihtiyaçları değiştiği, yani terakki ettiği için; ulûm, fünûn ve ülkenin yönetim işlerinde geri kalmıştır. (...) Din bilginleri hâlâ geçmiş çağlarda yaşamış olan dinî önderlerin ortaya koymuş olduğu fikhî kural ve yönetim tarzıyla din adına insanları yönetmek istegindedirler.¹⁸ Medreselerimizdeki ders programlarının böyle bir zihniyeti doğurmuş olması çok doğaldır. Çünkü Türk din bilginlerinin çıkış yeri; Fatih ve Süleymaniye medreseleridir. Modern bilimin yeni/çağdaş hukuk görüşleri henüz bu medreselerin kapılarından içeri girmemiştir. (...) Mümkünse, medreseler ıslah edilmeli, tekkeler mekteplere dönüştürülmelidir. Artık bizim şeyhlere, dervişlere ihtiyacımız yoktur. Cahil şeyhler yerine Dâru'l-Fünûn'un öğretim görevlilerini görmek istiyoruz. Şeyh-

lere ihtiyacımız olmadığı gibi din âlimleri olan cahillere de ihtiyacımız yoktur.¹⁹

Kılıçzâde Hakkı din dünya işlerinin ayrılığını dinî argümanlarla temellendirmek ister. Bu konuda Hz. İsa'ya atfedilen; "Allah'a ait olanı Allah'a, Kayser'e ait olanı Kayser'e veriniz." sözüyle; Hz. Muhammed (a.s)'in; "Dünya işlerinde siz benden bilginsiniz." sözünü gerekçe olarak gösterir. Buradan yola çıkarak, "Bu iki büyük peygamberin kutsal sözleri ortadayken, insanları ve dünya işlerini yönetmek için herhalde medrese ve tekkelerde dolaşan ilimden başka diğer ilimlere ihtiyaç vardır" görüşünü ileri sürer. Arkasından, salt ahlakı eksen alan spesifik anlamda: "Dinler, ahlakın kemâlini murat eden mefhumları tariften ibarettir. Bağlılar bu tanımın dışına çıkmamalıdır"²⁰ şeklinde bir din tanımında bulunur. Neticede Kılıçzâde Hakkı, *din dünya* ilişkileri bağlamındaki görüşlerini dört maddede özetler:

"Bizi, insanlık âleminden ayıran bağları koparmalıyız.

Dinimiz kadınları eğitmek konusunda erkeklerden asla ayırmamıştır. Bunları ayıranlar, softalardır.

Kadınlara serbestlik vererek, tesettürü kaldırmalıyız.

Dinin vicdana ait olduğunu kabul etmeliyiz.

Din bilginlerinin dünya işlerine müdahalelerini kesmeliyiz. Âhîret işlerine ait muhasebe, zaten kul ile Allah arasındadır."²¹

Kılıçzâde Hakkı'nın gerek makalelerinde ve gerekse eserlerinde din ve laiklik ilişkilerinin dışında görüş belirttiği pek çok konudan

biri de kadın ve tesettür meselesidir. Her ne kadar o, kadın ve tesettür meselesine "*Pek Uyanık Bir Uyku*" adlı projesinde kısaca değinmişse de "*İtikâdât-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*" adlı eserinde çok daha geniş bir yer ayırmıştır. İşte bu eserden, Kılıçzâde Hakkı'nın kadın ve tesettür meselesiyle ilgili görüşlerini yansıtmak için bir bölümü sadeleştirerek vermek istiyoruz:

Kadın ve Tesettür Mes'elesi

"Kadınlar nazarımızda muhteremdir, mukaddestir, mübecceldir. Kadınsız bir millet, millet olamaz. Bir milleti ayakta tutacak ve sürekliliğini sağlayacak olan birinci vasıta, kadınlardır. Biz kadınları, görevlerini yerine getirecek şekilde yetiştirmek arzusundayız. Dinimiz kadınları eğitmek konusunda erkeklerden asla ayırmamıştır. Bunları ayıranlar, softalardır. Kadınların eğitim ve öğretimleri, ayrıca iyi bir aile teşkil edebilmeleri için kendilerine derece derece serbesti/özgürlük vermek isteriz. Onlar, biz istemeyiz deseler de yine vereceğiz. Çünkü hayatları yalnız kendilerine ait değildir. (...) Görücülükle aile teşkil edilmez. İşte bundandır ki Müslümanlarda aile yoktur, denilebilir. Aile olmadığı için cemiyet, cemiyet olmadığı için hiçbir fazilet ve hasletimiz gelişmemiştir. En verimli olmak gerekirken bu sebeple muhitlerde bile bütün imkânlarımız, fedakârlıklarımız heba olmaya mahkûmdur. İzdıvaç, bir mukaddes şirkettir. (...) Benim hayatımın ortağını anam ya da bacım bulamaz. Onu ancak ben bulabilirim. Bu da dini açıdan caiz ve menduptur. Aksi halde ortaklığın çok yakında sona ereceği açıktır. Meşihat makamı koridorlarında dolaşanlar bu iddiamızı desteklemek için başka şahit aramazlar. Bunlarla beraber istiyoruz ki kadınlarımız yaşama ve teneffüs haklarını kullansınlar..."²²

"Kadın ile tesettür/örtü sözcüğü birbirinden ayrılmaz. (...) Tesettürden istenilen sonuç, kadının her tarafını sıkı sıkı örtüp kendisini bir ucubeye çevirmek değildir. Maksat, kendisinin iffetini korumasıdır. Acaba şu çeşitli adlarla anılan örtüler altında kadınlarımızın iffetlerinin tamamının muhafazası mümkün olmuş mudur? Elbette değildir. Hatta Hz. Ömer'in hilafeti zamanında bizzat müşarüni-leyhin mahdumu fiili zinayı irtikâp edip ceza-ya çarptırılmadı mı? Şer'î emirlere en çok uyulduğu bir zamanda bu gibi münasebetsiz haller meydana gelirse, şimdilerde neler meydana gelmez? Erkeğin, kadının peşinden gitmesi tabiatının bir gereğidir. Bunu tamamen engellemek mümkün değildir. Fakat bunu sınırlandırmak ve akla uygun bir tarza koymak mümkündür. Zaten gerek ilahî ve gerekse insanî yapılan bütün kanunlar fenalıkları temelden kaldırmak için değil, sınırlandırmak için yapılmıştır. Hatta cennet ile cehennem yaratılış sebebi de bu değil midir? Tesettürün ve âdem-i ihtilâtın muhafaza-i ismet-i maddiyede belki faydası olmuştur. *Fakat bu faydaya karşı zararlarımız ne kadar büyüktür? İlki, kadınlarımızın hayat ve sağlığı zarar görmüştür. İkincisi, kadınlarımız cahil kalmışlardır. Üçüncüsü, ahlâkî açıdan suver-i müteaddide ile tereddidi etmişlerdir. Şu üç esaslı kusur ise, bir milleti kökünden devirmeye yeterlidir.*"²³ (...) Tesettür kadınlarımızı mahvettiği gibi, ahlâkî ve siyasî iki büyük kötülüğe de mûcib olmuştur ki bu netice şimdiye kadar hiçbir kimsenin nazarı dikkatini çekmemiştir."²⁴

Kılıçzâde Hakkı'ya göre tesettürün *ahlâkî açıdan zararı/kötülüğü*, toplumsal hayatta erkeklerin kadınları bırakıp erkeklere yönelmesini getirmiş; *siyasî kötülüğü* ise, fethettiğimiz topraklarda, kadınlarımızın ecnebilerle ülfet ve ünsiyet edememelerinden dolayı

yabancı gibi bulunmuşuzdur. Kılıçzâde Hakkı, esasen diyor "*Bugün bizim kabul ettiğimiz tesettür ne dinîdir ne de tabîîdir; zaten tabîî olmayan hiçbir şey dine dâhil değildir. Bu sebeple tesettüre bir son verilmeli, böylece bu tabîî olmayan ve sun'î işin içinden çıkmalı, bütün uygar uluslarda olduğu gibi bizde de bir aile hayatı yaşamalı ve terakki etmelidir.*"²⁵ "Tesettürün zararı, faydasından

II. Meşrûtiyet dönemi siyasal akımlarından gerek Türkçülerin, gerek İslamcılarının ve gerekse Batıcıların ortak hedefi, tek cümle ile "Osmanlı nasıl kurtulur?" sorusuna cevap aramaktır. Bu sebeple her bir akım, farklı projeler önermişlerdir.

daha çoktur." diyen Kılıçzâde Hakkı, kılık kıyafet devrimini bir anda yapmanın başarılı olamayacağını bu sebeple zaman içerisine yayarak içtihat yoluyla yapmanın daha faydalı bir yöntem olacağını belirtir. Böyle bir siyaset izlemenin neticesinde tesettür sorunu, hissettirilmeden zaman içerisinde kendi kendine çözülmüş olacaktır. Ona göre bizi geri bırakan bu amaçsız taassubumuz ve cahilane muhafazakârlığımızdır. Muhafaza ettiğimiz an'anelerde dinî ve millî fazilet yoktur. *Hâlbuki muhafaza ettiğimiz bizim an'anemiz/geleneğimiz değil, Yahudi gele- neğidir.*²⁶

SONUÇ

II. Meşrûtiyet dönemi siyasal akımlarından gerek Türkçülerin, gerek İslamcılarının ve gerekse Batıcıların ortak hedefi, tek cümle ile "Osmanlı nasıl kurtulur?" sorusuna cevap aramaktır. Bu sebeple her bir akım, farklı projeler önermişlerdir. Bu projelerden biri de "Batıcılık"tır. Batıcı aydınların görüşleri,

homojenlik göstermez. Bunun en açık örneği, "garpcı-türkçü" bir çizgi izleyen Kılıczâde Hakkı'nın bizzat kendisidir. O, zaman içerisinde kendi görüşleriyle uyuşmadığı için Abdullah Cevdet ve Celâl Nuri'ye mesafeli durmuştur.

Kılıczâde Hakkı, içinde yaşadığı dönemi ve muhitin özel ve genel şartlarının psikolojik etkilerini derinden hissettiğinden dolayı görüşlerinde, sistematik bir bütünlükten ziyâde, stratejik bir yöntem izlemiştir. Ayrıca onun, sosyal olayları tek bir nedene bağlaması ve radikal bir bakış açısıyla toplumun din anlayışları konusunda genellemelere gitmesi, bilimsel yöntemlere de aykırıdır. Belki Kılıczâde Hakkı'nın din konusunda olumsuz bir tutum sergilemiş olmasının arka planında birçok etkenden bahsedilebilir. Bunların başında, yaşadığı toplumda yaygın olan din anlayışları, dinî kurumların kendilerini yenileme çabaları, değişen Avrupa'nın sosyo ekonomik yapısı, pozitivist ve Darwinist materyalizmin etkileri sayılabilir. Ama bütün bu etkenler, hakikat ve hurafenin yer değiştirmesini, "sahte softalar ve dervişler" dediği kesime topyekûn olumsuz bakmayı haklı kılmaz. Kaldı ki dinî anlayışları ve dinî kurumları eleştirmek sağduyunun bir gereğidir. Ama biz Kılıczâde Hakkı'da mantıkçı pozitivist bir yaklaşımla bu eleştirinin sınırlarının, bizzat vahye dayalı 'din' olgusunun kendisine dayandığını görüyoruz. Hâlbuki hakikati keşfetmenin birçok yolu/yordamı vardır. Eşya, sadece mikroskoplu bilim adamları tarafından değil; din, felsefe ve sanat adamları tarafından da keşfedilebilir.■

dipnotlar

¹ Bkz. Pekdoğan, Celâl, "Kılıczâde Hakkı", DİA, Ankara, 2002, XXV, 415.

² Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*,

İstanbul 2001, s. 207.

³ Krs. İkdâm, No: 5716, [Hicrî 1328], s. 3-4.

⁴ İctihad Dergisi, No: 89, [Hicrî 1329], s. 1890-1984. Ayrıca bkz. Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Ankara 1991, s. 235.

⁵ Kılıczade Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, İstanbul, 1332, s. 12-13.

⁶ Ayrıntılar için bkz. Pekdoğan, "Kılıczâde Hakkı", DİA, XXV, 415.

⁷ Bkz. İctihad Dergisi, No: 55, [21 Şubat 1328], s. 1226-28; Ayrıca krs. Kılıczade Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, s. 62-83; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 235-36.

⁸ Pekdoğan, "Kılıczâde Hakkı", XXV, 416.

⁹ Bkz. Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 405; Mert, Nuray, *Laiiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul 1994, s. 57.

¹⁰ Hikâyeler için bkz. Kılıczade Hakkı, "Yusuf Hoca Hikâyeleri", İctihad, No: 77, [22 Ağustos 1329], s. 1703; Kılıczade Hakkı, "Yusuf Hoca'nın Kavgalarından", Hürriyet-i Fikriye, No: 10, [10 Nisan 1330], s. 135; Kılıczade Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, s. 92-107, 192.

¹¹ Kılıczâde Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, s. 17.

¹² Kılıczâde Hakkı, *Son Cevap*, İstanbul 1331, s. 9-14.

¹³ Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 29-31; Krs. Mert, *Laiiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, s. 90-94.

¹⁴ et-Tûr 52/33-34.

¹⁵ el-En'âm 6/25; el-Enfâl 8/31.

¹⁶ Bkz. Kılıczade Hakkı, *Son Cevap*, s. 9-14.

¹⁷ Kılıczade Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, 12-13.

¹⁸ Kılıczâde Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, s. 13-20.

¹⁹ Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 20-31.

²⁰ Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 32.

²¹ Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 31-33

²² Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 13-15.

²³ Kılıczâde Hakkı, *İ'tikâdât-ı Bâtılâya İlan-ı Harb*, s. 149-151.

²⁴ Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 151.

²⁵ Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 152-153.

²⁶ Kılıczâde Hakkı, a.g.e., s. 155. Ayrıca dua ve kadın karşılaştırması için bkz. *İ'tikâdât-ı Bâtıla..*, s. 55-56.